

Recenzija knjige Eve Kosofsky Sedgwick *Dotik občutka*, objavljena v reviji *Borec*, št. 652-656, let. 60/2008, v tematskem bloku Odmevi in ocene.

Podatki o knjigi:

Eve Kosofsky Sedgwick, *Dotik občutka: Afekt, pedagogika, performativnost*
Prevod Tanja Velagić, spremna beseda Marina Gržinić, Zavod Emanat, zbirka Prehodi, Ljubljana, 2007

Tea Hvala

NEDUALISTIČNA MISEL

Eve Kosofsky Sedgwick, *Dotik občutka: Afekt, pedagogika, performativnost*

Eve Kosofsky Sedgwick poleg Judith Butler velja za najvplivnejšo ameriško teoretičarko s področja queer teorije. Obe avtorici sta leta 1990 nastopili proti esencialističnim teoretskim obravnavam spolov in spolnih usmeritev: prva v še neprevedeni literarni študiji *Epistemology of the Closet*, druga pa v delu *Težave s spolom*, ki je v prevodu Suzane Tratnik izšlo leta 2001. V ta namen sta se obe avtorici naslonili na poststrukturalizem, posebej derridajevsko dekonstrukcijo, Foucaultova zgodnejša dela in prvi del *Zgodovine seksualnosti*, nelacanovsko psihoanalizo in Austinovo (lahko bi rekli tudi Škrabčevo) teorijo o govornih dejanjih ali performativih.

Judith Butler je v *Težavah s spolom* koncept performativnosti iz specifičnih govornih dejanj prenesla na kategorije biološkega spola, družbenega spola in seksualnosti, rekoč, da jih naturalizira šele vztrajno ponavljanje ali uprizarjanje stiliziranih telesnih dejanj – tistih, ki so znotraj regulativnih diskurzov dovoljena, ker pričajo o koherentnosti omenjenih kategorij, denimo o domnevnem sovpadanju ženskega telesa z ženstveno vlogo in heteroseksualnostjo. Predvsem v zunajakademijskih krogih je njena teza naletela na veliko odobravanje, saj je z navajanjem primerov parodičnega uprizarjanja spolov iz ameriške lezbične in gejevske kulture spodbudila navdušene interpretacije, ki so zanemarile njen foucaultovski uvid. Teorijo o »uprizarjanju spolov« so pogosto razumeli potrošniško: kot zagovor poljubne zamenljivosti »fluidnih« spolnih identitet in seksualnih praks, katerih po tej utopični razlagi ne omejuje niti umeščenost posameznika v eno samo telo niti vpetost v heteronormativni sistem (samo)nadziranja in kaznovanja tistih »čudakov«, ki si domišljajo, da se nadzoru lahko izognejo. Judith Butler je tovrstna branja zavrnila v študiji z zgovornim naslovom *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of »Sex«* (1993). Enako zgovorno je dejstvo, da v kasnejših delih performativnosti ni povezala s spoli in seksualnostjo, temveč je koncept vrnila tja, od koder je prišel: v jezikoslovje.

Eve Kosofsky Sedgwick je v literarni študiji *Epistemology of the Closet* jezik in govornico razumela kot primarni teren za protiesencialistično raziskovanje zaradi njunega

vpliva na zunajbesedilno, materialno resničnost, študijo pa lahko beremo kot »dopolnilo« k prvemu delu Foucaultove *Zgodovine seksualnosti*, saj avtorica iz ameriške in evropske literature *fin de siecla* izlušči epistemologijo »klozeta« ali skrivanja, ki je veljala vsaj do Stonewalla: torej načine, kako so se lezbijke in geji medsebojno prepoznavali, še preden je obstajala možnost – in politika – javnega razkritja. Nadaljuje, da je neizprosna ločnica med skrivanjem in razkritjem odgovorna za izmuzljivost oznake »homoseksualnost«, ki nikoli ni bila enosmiselna, ker izbira istospolnega objekta po eni strani označuje prehajanje med spoli, po drugi strani pa odseva separatistični impulz, ki obstaja znotraj vsakega posameznega družbenega spola in ni vedno povezan s političnim separatizmom.

Enako velja za opredeljevanja razlik med homoseksualnostjo in heteroseksualnostjo: po eni strani, ugotavlja Eve K. Sedgwick, velja, da opredelitev zadeva samo omejeno, specifično in bolj ali manj nespremenljivo manjšino, po drugi strani pa definicija vpliva na cel spekter ljudi in njihovih seksualnih praks – ne nazadnje vseh tistih, ki se »skrivajo« za oznako »heteroseksualnost«. Študijo sklene z nedualističnim sklepom: ne opredeli se za to ali ono definicijo, temveč vztraja pri tem, da se mora anglo-ameriški kulturni prostor soočiti z vsemi omenjenimi opredelitvami, saj pogojujejo tako razumevanje seksualnosti kot drugih identitetnih kategorij, ki so prav tako ujete v dvo(s)polno logiko izključujočih nasprotij.

Tudi študija *Epistemology of the Closet* je na buren odziv naletela predvsem zunaj akademskega sveta. Njen jezik, tako kot jezik *Težav s spolom*, je težko dostopen in zato je dovteten za vrsto interpretacij, ki bolj ali manj odstopajo od želene. Ker je Eve K. Sedgwick epistemologijo skrivanja navezala na konkreten kontekst in specifično skupnost, je njeno razumevanje performativnosti vseeno sprožilo manj utopične posplošitve kot delo Judith Butler. A ne glede na avtoričino namero lahko rečemo, da je tako delo Eve K. Sedgwick kot delo Judith Butler v tistem delu ameriškega gibanja LGBTIQ, ki je posvojilo nekoč slabšalni izraz »queer« kot zase primernejšo, v političnem smislu pa eksplicitno levo opredelitev, naletelo na odobravanje, ker je nastopilo proti esencializmu, si prizadevalo za dekonstrukcijo dualizmov, vpetih v falogocentrično vednost, in zagovarjalo spolno in seksualno raznolikost ter igrivosti kot potencialno učinkoviti orodji za aktiviste, ki želijo opustiti politiko identitet in graditi politiko solidarnosti ali multitud.

Po drugi strani je izjemna popularizacija queer teorije v družbah poznega kapitalizma sovpadla s pospešenim proizvajanjem kupljivih identitet. V tem ironičnem zasuku jo je danes dejansko mogoče razumeti kot novo legitimacijo identitetnih politik. Teresa de Laurentis se je terminu kmalu odpovedala prav zaradi takojšnjega »mainstreaminga«, v Evropi pa feministične teoretičarke, ki prav tako izhajajo iz poststrukturalizma (denimo Rosi Braidotti), queer teoriji odrekajo status teorije, saj menijo, da nima izdelane metodologije in lastnih konceptov. Še več, omenjeni deli Judith Butler in Eve K. Sedgwick bi zaman iskali na seznamih literature, predpisane za študije spolov na evropskih univerzah, čeprav je njun vpliv mogoče zaznati posredno: v dejstvu, da se feministična teorija v zadnjem desetletju ukvarja predvsem s telesom; z utelešanjem spolne razlike in umeščenostjo teles v prostor in čas, od koder izpeljuje možnosti in omejitve subjektivitet, ki se, tako kot queerovske identitete, ozirajo k *politiki solidarnosti*.

Študiji *Epistemology of the Closet* je sledila knjiga *Tendencies* (1993), v kateri je Eve K. Sedgwick izraz »queer« opredelila kot »pojem, ki se med drugim lahko nanaša na

razprto mrežo možnosti, vrzeli, prekrivanj, neubranosti in sozvočij, spodrsaljcev in pomenskih presežkov takrat, ko konstitutivni elementi nekega spola, neke seksualnosti ne ustrezajo (ali ne morejo ustrezati) enosmiselni označitvi«. Če dodam, da je avtorica to ohlapno definicijo umestila v hibridno »fiktokritičsko« pisavo, v kateri se kritičski diskurz prepleta z literarnim in avtobiografskim, teoretsko pa črpa iz kritične in literarne teorije, psihoanalize (teorije objektnih odnosov Melanie Klein), lingvistike (Austinove teorije govornih dejanj), psihologije (Tomkinsove teorije afektov) in foucaultovske »hermenevtike sumničnja« (ter iz angleških prevodov in interpretacij budističnih besedil), je mogoče razumeti, zakaj njeno delo velja za dober primer queerovske akademske prakse, ki razvija lastno, »reparativno« epistemologijo, na kateri temelji tudi zbirka esejev *Dotik občutka: Afekt, pedagogika, performativnost* (v angleškem izvirniku je izšla leta 2003).

V *Dotiku občutka* so prenovljeni in vnovič objavljeni eseji iz osemdesetih, za katere avtorica meni, da ponujajo »obetavna orodja in tehnike za nedualistično misel in pedagogiko«. Združitev akademskega diskurza z avtobiografsko refleksijo, budizmom in avtoričino umetniško (poezija) in nebesedno dejavnostjo (tkanje) nakaže težave, na katere je Eve K. Sedgwick naletela pri poskusu, da bi nedualistično misel uveljavila znotraj obstoječega akademskega diskurza. Pravi, da se je morala odpovedati občutku poklicanosti za interveniranje v omenjeni diskurz, vanj vpeljati teorijo afektov in se dodatno opreti na nebesedno delovanje, da bi bilo to sploh mogoče. Da je mogoče, dokaže prav v *Dotiku občutka*. Ta intertekstualna zbirka zastavlja vrsto na videz nepovezanih vprašanj, denimo: kako izkušnja bolezni (metastazirani rak) vpliva na pedagoško in akademsko delo; je seksualnost bližje afektu ali gonu; kako lahko sram postane vzvod queerovske politike, performansa in ugodja; je paranoidno branje dandanes edina legitimna epistemologija, in kako vzpostaviti drugačno, reparativno branje.

Natančneje, Eve K. Sedgwick v *Dotiku občutka* premišlja o performativnosti in performansu (v drugem poglavju tako primerja reprezentacije meščanske poroke in suženjstva kot dveh različic mobilnega gledališča ali »potujočega proscenija« v pripovedništvu 19. stoletja), povezavah med sramom, teatralnostjo in queerovsko performativnostjo v *The Art of the Novel* Henryja Jamesa, posledicah toposa globine ali skritosti (kateremu sledi drama razkritja), queer aktivizmu v ZDA (v povezavi z ozaveščanjem o aidsu, gibanjem žrtev incesta, nasprotovanjem smrtni kazni, gibanjem za nadzor nad prodajo orožja itn.), pojmu tekture in afekta (poudari čutilo za tip, ki »hitreje in neposredneje kot drugi zaznavni sistemi razveljavi vsako dualistično razumevanje delovanja in nedelovanja«) in »pseudodihotomiji med zatiranjem in osvobajanjem«, ki bistveno določata zahodni akademski in politični diskurz.

Ker avtorica vztraja pri pozornosti na »posebne drobnarije govornice«, ki lahko »sorazmerno ublažijo epistemološka prizadevanja za doseg esencialne resnice«, dejstvo, da posameznih ugotovitev ne posplošuje, ne preseneča. V tem smislu njeno delo gotovo ni ustaljeno pedagoško (o smislu in pomenu drugačnih pedagoških pristopov beremo v zadnjem delu knjige, posvečenem pedagogiki zenovskega budizma). Bralko in bralca, ki od vplivne queer teoretičarke pričakujeta *enosmiselno* pojasnilo o tem, kaj queer teorija je in koga naslavlja, bo zbirka *Dotik občutka* zato bržkone razočarala.

O queerovstvu kot posebnem načinu doživljanja identitet in želje Eve K. Sedgwick piše v eseju *Sram, teatralnost in queerovska performativnost: Umetnost romana Henryja Jamesa*. V prvem delu po Silvanu Tomkinsu in Franzu Baschu sram opredeli kot temeljni afekt, ki ni posledica prepovedi ali zatiranja (kot pri Freudu), temveč izhaja iz izgube povratne informacije. Zardevanje in odmikanje pogleda je po tej interpretaciji posebna oblika komunikacije, ki »kaže na težave v komunikaciji in željo po obnovitvi medsebojnega stika z drugim«. Ker se sram (v nasprotju s krivdo) ne navezuje na neka predhodna dejanja, temveč je v sami izkušnji sramu, označuje performativni afekt. Kot druga plat ponosa, dostojanstva, ekstravertiranosti in ekshibicionizma je sram svojevrstna oblika teatralnega izvajanja.

Tej uvodni razlagi sledi zelo partikularna in drzna teza, da je Jamesov odnos do pisanja mogoče vzporejati z njegovim odnosom do analne erotike, natančneje: *fistinga*. Analiza je osredotočena na etimološke izvore in večpomenskost besed, s katerimi je Henry James v spremni besedi k *Newyorški izdaji* opisal svoje poglede na roman in ovrednotil svoje preteklo delo. V »nerodnem, ljubečem« branju, potrebnem za »vpeljavo teoretskega odklona«, avtorica tako izpostavi Jamesovo prizadevanje, da bi sprejel in vzljubil svoja pretekla dela, kljub temu, da se mu zdijo nedorasla, pošastna, celo pohabljena. Trenutek, v katerem se sram spremeni iz zaviralnega afekta v produktivno, ljubečo prakso, je za Eve K. Sedgwick queerovski, Jamesovo »uspešno integracijo sramu« pa označi za primer queerovske performativnosti, ki širi prostor identitete, ne da bi za to potrebovala esencialno oporo.

Čeprav avtorica v zaključku poglavja opozarja, da teze o Jamesovi performativnosti ni mogoče enačiti s teorijo o homoseksualnosti (teze iz *Epistemology of the Closet* so pogosto naletele na prav takšno branje), si vseeno dovoli previdno posplošitev. Pravi, da je za identiteto določenih queerov sram najbolj določujoč, po drugi strani pa specifične oblike političnega boja, kreativnosti in užitka, ki bi temeljile na sramu, še ne obstajajo. Prav zato naj bi se sram v povezavi s queerom dandanes v veliki meri prekrival s pojmom »odraščajočega, adolescentnega 'gejevstva'« in z oblikami izražanja, ki so zaradi svoje »čezmernosti« in »aktivizma« povezane z lezbično in gejevsko kulturo. Kot primere navaja parade ponosa, držo možač, *dragovstvo*, sadomazohizem, *fisting*, kult dive, transvestitski kabaret, izumetničenost – skratka, vse tisto, kar spada v kulturo *campa*.

Za Eve K. Sedgwick parodično uprizarjanje spolnih vlog torej ni edina queerovska ali potencialno nesramna in subverzivna taktika (ta očitek pogosto in ne povsem upravičeno leti na *Težave s spolom* Judith Butler), četudi trdi, da obstoječe oblike političnega boja, ki se zavzemajo za odpravo individualnega ali skupinskega sramu, tega ne morejo doseči. In čeprav nadaljuje, da imajo parade ponosa in drugi boji za dostojanstvo marginaliziranih skupin drugačne učinke, da na primer spodbujajo postopno preobražanje ali transfiguracije samih akterjev, prevlada vtis, da Eve K. Sedgwick trdi, da so obstoječe oblike političnega delovanja neučinkovite in nemočne zato, ker predstavljajo nekakšno »adolescentno fazo« queerovskega gibanja, ki naj bi se na tej točki soočalo predvsem z zaviralnimi učinki sramu. Je zato »politiko solidarnosti in istovetenja lažje razumeti skozi prizmo izmuzljive dinamike sramu«? Ker avtorica odkrito podpira aktivizem LGBTIQ, je ta razorožujoči sklep le malo verjeten, navajam pa ga, ker ga njena izmuzljiva pisava ne izključuje.

Besedilo *Paranoidno branje in reparativno branje oziroma: tako zelo si paranoičen, da si verjetno misliš, da je ta esej o tebi* je prvič izšlo leta 1997 kot uvod k zborniku *Novel Gazing: Queer Readings in Fiction*. V pričujoči izdaji se esej ne navezuje zgolj na literarno teorijo, temveč podrobno razdela lastnosti veliko bolj razširjene kritiške navade, katero je Paul Ricoeur poimenoval »hermenevtika sumničenja«, Eve K. Sedgwick pa »paranoidno branje«. Gre za anticipativni, reflektivni, mimetični in večinoma tavnološki diskurz, ki »zasleduje, ujame in razpostavi, pridobiva novo védenje o tem, kar že vemo«. Po Tomkinsu ga umesti med pisanje, ki se zanaša na negativne afekte (sovraštvo, zavist, tesnobo) in kot »močna teorija« teži h generalizaciji. Paranoidno branje postane problematično, ko se iz ene od možnosti spremeni v imperativ, ki zaradi vere v moč demistifikacije in razkritja določenega pojava kot problema predpostavlja, da ima intelektualec »kruto in omalovažujočo« pravico zahtevati od (drugih) ljudi, naj ozavestijo svojo bolečino ter od tod črpajo moč za upor proti zavajanju, zatiranju in revščini. Vprašanje reprezentacije in hegemoničnih impulzov v zahodnih diskurzih, ki se najbolj polemično zastavlja v postkolonialnih študijah, Eve K. Sedgwick torej kritično osvetli s pomočjo koncepta paranoičnosti kot temeljne značilnosti epistemologije sumničenja.

Paranoidnemu branju zoperstavi reparativno branje ali »proustovsko epistemologijo«, v kateri ni potrebno, da resnica, če naj jo kot takšno prepoznamo, »boli«, temveč se lahko utemeljuje tudi v veselju. Čeprav sta oba pristopa tavnološka, avtorica meni, da je vednost, ki stremi k ugodju, manj tavnološka od vednosti, ki želi preprečevati boleča presenečenja, saj v nasprotju z njo ne teži k posploševanju. Reparativno branje torej zagovarja drugačno etiko, ki omogoča tudi proučevanje tistih mehanizmov nadziranja, ki so očitni, a jih paranoidno branje zapostavlja zaradi njihove »banalnosti«. Po drugi strani omogoča raziskovanje širokega področja med »zatiranjem« in »osvobajanjem«, ki za paranoidni pogled ni relevantno, saj je usmerjeno na ugodje (»zgolj estetsko«) ali pa si odkrito želi izboljšav (»le reformatorsko«).

Na tej točki se Eve K. Sedgwick vrne k Foucaultu in prvemu zvezku *Zgodovine seksualnosti*. Pravi, da sta ugodje in želja po izboljšavah obstoječega v zahodnem kulturnem prostoru tako ničeva, ker je »konceptualna zanka«, značilna tudi za Foucaultovo analizo dihotomije med zatiranjem in osvobajanjem, pogosto pripeljala do interpretacij, ki so dvopólni red znova vzpostavile v »še abstraknejši obliki postvaritve hegemonega in subverzivnega. Navidezna etična nujnost takšnih tērminov (...) preobrazi 'hegemono' v drugo ime za *status quo* (tj. v vse, *kar je*), medtem ko 'subverzivno' čedalje bolj opredeljuje v izključno negativnem odnosu do hegemonega«. Posledica tega dejanja za »srednja, vmesna področja delovanja« je, da se mora odnos posameznika do obstoječega, če noče postati reaktiven in razcepljen, spremeniti v odnos potrošnika: posameznikove izbire se zožijo na »sprejemanje ali zavračanje (kupiti ali ne kupiti) ene ali druge pojavnosti obstoječega, ki prikazujeta le dve skrajnosti, prisilo in prostovoljnost«. Eve K. Sedgwick zaključi, da samo »srednja, vmesna območja lahko ponudijo prostor za učinkovito ustvarjalnost in spremembo«, pri čemer opozarja, da tudi queer teorija pogosto favorizira tiste oblike družbenega delovanja oziroma aktivizma, ki so že prepoznane kot »relevantne«.

Eseji v *Dotiku občutka* ne pozivajo k novim revolucionarnim teoretskim ali aktivističnim praksam, temveč vztrajajo pri politiki, ki deluje *ob* že obstoječih praksah.

To (ob)robno ali vmesno pozicijo Eve K. Sedgwick izrazi s prislovom »zraven« zaradi njegove »ireduktibilne prostorske umeščenosti« in zato, ker dopušča nedualistične, protislovne in nevzročne izpeljave. »Zraven obsega širok razpon želja, istovetenja, predstavljanja, odklanjanja, primerjanja, razločevanja, rivalstva, naslanjanja, obračanja, posnemanja, umikanja, privlačevanja, napadanja, izkrivljanja ter drugih odnosov«, to relacijsko perspektivo pa v študiji *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (2006) na drugačen način zagovarja tudi Sara Ahmed. Pojem spolne usmeritve razume dobesedno in prostorsko: kot telesno umeščenost v določen prostor in čas, v katerem se posameznik »znajde« ali orientira samo, če se v njem počuti domače ali pa ima možnost vzpostaviti razmere domačnosti. Če se družbeni odnosi vzpostavljajo po ustaljenih poteh, v queer fenomenologiji prednjači koncept »dezorientacije«, ki dane odnose moti in preureja, saj išče nove poti in nove prostore domačnosti. Tako Sara Ahmed kot Eve K. Sedgwick torej razmišljata o načinih queerovskega pozicioniranja, ki so *poleg* obstoječega reda in ne v utopičnem prostoru *onstran* heteroseksualne matrice.

»Odprta intelektualna drža« Eve K. Sedgwick, »ki ne samo, da veliko ve, ampak je tudi nekonvencionalna« (tako njeno pisavo v spremni besedi označi Marina Gržinić), seveda ne trdi, da je reparativno branje edino boljše od paranoidnega, zagovarja pa tolikšno razširitev intelektualnega prostora, da bosta v njem lahko soobstajala oba. Na tem mestu je treba dodati, da njeno lastno vztrajanje pri protislovjih in dvoumnostih, združevanje konceptov iz skrajno različnih teoretskih smeri in ne nazadnje njen izmuzljivi slog, ki marsikatero primero pusti nedokončano, dodatno zapletejo razumevanje *Dotika občutka*. Avtoričina odprtost bralki in bralcu ne omogoča vedno vpogleda v to, ali je opravila svoje konceptualno delo ali pa je predvsem elegantno zaključila svoj tavitološki argument, ki je sicer (deskriptivno in terminološko) nedvomno natančen. Slednje velja tudi za prevod Tanje Velagić, s pomočjo katerega bo branje pričujoče zbirke esejev v užitek tudi tistim bralcem, katere argumentativna moč Eve Kosofsky Sedgwick zanima v enaki meri kot njen slog.

Queer teorija se je, podobno kot postkolonialne študije, v ZDA razvijala na naprednejših univerzitetnih oddelkih za literarno teorijo, medtem ko se slovenski oddelki obema teoretskima pristopoma zaenkrat dokaj uspešno izogibajo. K spremni besedi Marine Gržinić, ki kritizira nedostopnost queerovskih študij v slovenščini, in pravi, da bi afekt sramu v tem primeru koristil državnim mehanizmom za dodeljevanje sredstev za humanistiko, ni odveč dodati, da je za politiko molka v enaki meri odgovoren tudi univerzitetni sistem. Možnost, da se v slovenskem prostoru, ki ima svojo lastno queerovsko predzgodovino in sedanost, razvijajo študije queera, tako zaenkrat ostaja odvisna od avtoric in avtorjev, ki delujejo zunaj institucij, ameriških teoretskih virov in prevodne dejavnosti manjših založb, ki so, tako kot Emanat, prepoznale njihov potencial.